

XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi

The Place and Importance of India under British Rule in the Nineteenth Century

Orhan DOĞAN*
Aysel ERDOĞAN**

Öz

Geniş bir coğrafyada oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan Hindistan, gerek coğrafi konumu gerekse sahip olduğu zenginliklerle doğulu ve batılı ülkelerin ilgisini çekmiştir. Nitekim başta Fransa olmak üzere İngiltere ve Rusya gibi önemli güçler bölgeye hâkim olmak için mücadele etmişler ve Hindistan'a sahip olmanın maddi kazanımların yanı sıra itibar açısından da önemli olduğunu hesap etmişlerdir. Öyle ki XIX. yüzyılda Türkistan hanlıklarında Hindistan'a sahip olmanın Dünyaya hâkim olmak olacağı şeklinde bir düşünce hâkim olmuştur. Fransa, Hindistan'da hâkimiyet kurma çabasında önemli güçlerden biri olmuştur. Fransa'nın Hindistan'a hâkim olma çabası Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile sonlandırılıp Fransızlar Hindistan'dan tamamen çıkarıldıktan sonra İngiltere'nin bölgedeki en önemli rakibi Rusya olmuştur. Bu doğrultuda Rusya, Hindistan'a sahip olabilmek adına İran ve Afganistan'a yönelik yeni stratejiler geliştirirken İngiltere de bu ülkeler ile olan ilişkilerini Hindistan'daki çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir. İngiltere, XVII. yüzyılın başlarında kurmuş olduğu şirket ile Hindistan'da etkinlik kazanmaya başlamıştır. Zaman içerisinde hammadde kaynağının yanı sıra İngiliz ürünleri için önemli bir Pazar haline de gelen Hindistan, XIX. yüzyılda İngiliz siyasetinde öncelikli bir yer edinmiştir. Bu dönemde Rusya'nın Türkistan doğrultusunda ilerleyişi, Fransa ve Osmanlı devleti ile olan münasebetleri, İran ve Afganistan'daki askeri ve siyasi faaliyetleri Hindistan'daki İngiliz sömürgelerini tehlikeye sokmuştur. Bunun sonucunda da iki devlet arasında uzun süren bir diplomatik çekişme yaşanmıştır. Çalışmamızda XVII. yüzyıldan itibaren Hindistan'ın İngiltere açısından önem kazanma süreci ve XIX. yüzyılda İngiltere'nin bölgedeki durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Sömürgecilik, Hindistan, Fransa, Rusya.

Abstract

Having a very large population in a wide geographical area, India attracted the attention of the Eastern and Western countries with its crucial geographical position and material wealth. Indeed, in particular, important imperial powers such as France and Britain and Russia, struggled to dominate the region and have assumed that possessing India is important in terms of reputation as well as financial gains. So much so that in the 19th century the idea of having India in the Turkestan khanates became an exceptional mechanism of control over the world. France has been one of the major forces in the struggle to dominate India. After France's endeavor to dominate India was ended with seven-year wars and the French were completely removed from India, Britain became Russia's most important rival in the region. In this direction, Russia has developed new strategies for Iran and Afghanistan in order to have India, while Britain has shaped its relations with these countries in line with its interests in India. Britain began to gain influence in India with the company it founded in the early 17th century. Over time, India has become a major market for British products as well as a source of raw materials, and it has become a priority in British politics in the 19th century. In this period, Russia's progress in the direction of Turkestan, its relations with France and the Ottoman state, and its military and political activities in Iran and Afghanistan put the British colonies in India at risk. As a result, there has been a long diplomatic rivalry between the two states. In our study, were discussed from the 17th century onwards, the process of gaining importance from the point of view of Britain in India and the situation in the region of England in the nineteenth century.

Keywords: Britain, Colonialism, India, France, Russia.

Giriş

Hindistan, tarih boyunca sahip olduğu zenginliklerle gerek insanlık tarihinin eski uygarlıklarının gerekse de modern dönemin Batılı sömürge imparatorluklarının dikkatini çeken oldukça önemli bir merkez olmuştur. Dünya tarihinde yaşanan birçok siyasi, iktisadi ve askeri

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, orhandogankusu@hotmail.com

**Araş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, aysel88aysel@hotmail.com

olayın temelinde Hindistan'a sahip olma isteği yer almıştır (Bulut, 2003, s. 71- 72). Coğrafi olarak; Umman denizi ile Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde Hint Okyanusuna doğru giderek daralan bir üçgen şeklinde uzanan Hindistan, oldukça büyük bir yarımadadır. Büyük bir dini merkez olan Hindistan, bu coğrafi konumu ve iklimi itibari ile de dikkat çekmiştir. Ülkede çeşitlilik gösteren bir iklim tipi söz konusudur. Güney kesimi sıcak iklim kuşağında yer almakta olup, yağış miktarı ve türü muson rüzgârlarının durumuna göre değişiklik göstermektedir. Ülkenin iklim çeşitliliği; her mevsim yağışlı tropikal iklim, yazı yağışlı sıcak muson iklimi, yazı yağışlı ılıman muson iklimi, kurak step iklimi ve çöl iklimi şeklinde sınıflandırılabilir (Ahmad, 1998, s. 73- 75; Erinç, 1998- 69-70).

Hindistan'da tarih, kültür ve medeniyet İndus ve Ganj olmak üzere iki büyük akarsu boyunca meydana gelmiştir: Bu iki akarsuyun ana kolları üst ve aşağı bölgelerde, denize ulaştıkları yerlerde, dünyanın birçok yerindeki gibi büyük deltalar oluşturmuştur. (Konukçu, 2008, s.131). Ülke, coğrafi özelliklerinin yanı sıra baharat türü maddeleri, kıymetli madenleri, insanları, gelenekleri ve coğrafi özellikleri ile dikkat çekmiş olup bu özellikleri sık sık dış tehditlere maruz kalmasına ve yeni siyasi kuruluşların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Konukçu, 2001, s.23).

Hindistan'ın zenginliğinin bilinmesi, Yunan ve Romalılar devrine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde Hindistan'ın batı kısmındaki deniz limanları ile Avrupa arasında doğrudan ticaret gelişmiştir. Ancak Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve İslamiyet'in yükselişi ile Avrupalı milletlerin Hindistan ile olan doğrudan münasebetleri kesilmiştir. Orta Çağlar boyunca Asya ve Avrupa arasındaki ticaret, başta Baharat ve İpek yolları olmak üzere birçok güzergâh üzerinde gelişmiştir. Bu güzergâhlar boyunca gelişen ticaretten herkes önemli kazançlar elde etmiştir (Bulut, 2003, s. 72).

Doğu Hindistan Şirketi'nin Kurulması ve Hindistan'ın İngiltere Tarafından Sömürgeleştirilmesi

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Rusya yoluyla Hindistan'a açılan bir karayolu bulma olasılığını düşünerek Rusya-Hindistan Şirketini kurmuştur. Ancak bu program, 1599 yılında Queen Elizabeth'in döneminin sonlarında terk edilmiş, Ümit Burnu'ndan Macellan Boğazına kadar uzanan alandaki bütün denizlerde on beş yıllık bir sürede ticari bir üstünlük sağlayacak olan ünlü Doğu Hindistan Şirketi kurulmuştur (Terentyef, 1876, s. 1-4). Şirkete 15 yıllık süre için Ümit Burnu ile Güney Amerika'nın Güneyindeki Macellan Boğazı arasındaki ülkeler, yani bütün Hind ve Çin denizlerinde ve Pasifikte ticaret yapma ve denizcilik hakkı tanınmıştır (Bayur, 1950, s. 82).

1600 yılında resmi olarak kurulan İngiliz Doğu Hindistan şirketi, sadece dış ticarete faaliyet gösteren anonim şirketlerin en büyüğü olması açısından değil aynı zamanda İngiliz sömürge ve imparatorluk sisteminin kurulması noktasında etkili olması açısından da büyük önem taşımıştır. 1613 yılına kadar şirket, doğrudan ticaret ağı oluşturmak amacıyla Kuzeybatı Hindistan için Surat, Güney Doğu Asya ve Uzakdoğu için Bantam olmak üzere doğrudan iki ticaret istasyonu oluşturmuştur. Uygun ticaret koşulları oluşturulması için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Chaudhuri, 1999, s.3-4; Dawies, 1952, s. 296- 297). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi için, fabrika sisteminin etkinliği konusunda bir şüphe olmayıp şirketin limandan limana ticaret, doğrudan ticaret ihtiyacının yanısıra ticari organizasyonlar için de gerekli görülmüştür (Foster, 1896, s. 78).

İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kurulması, İngiliz sömürgeciliğinin ciddi anlamda ilk adımı olmuştur. Doğu Hint adalarında Hollanda ile rekabet edemeyen şirket, Hindistan alt kıtasına yönelerek önce ticaret üsleri kurmaya başlamış daha sonra da Masulipatam, Madras ve Bombay'ı ele geçirmiştir. Ancak başta Fransa olmak üzere başka Avrupa devletlerinin de bölgeye yerleşme çabaları üzerine İngiltere, fetih hareketlerine yeniden başlamış bölgede

hâkimiyetini kurma çabasına girmiştir. Bu arada Singapur, Penang ve Malaka gibi yerler de ele geçirilmiştir. Batıda ise aynı dönemde önce Antigua, St. Christopher, Nevis, Barbados ve Honduras adaları ele geçirilmiş; daha sonra Kuzey Amerika'da Virginia, Plymouth, Maryland ve New England kolonileri kurulmuştur (Özcan, 2000, s. 229- 230).

Yeniçağ'da Hindistan, yalnızca İngiltere tarafından değil diğer Batılı güçler tarafından da sömürgeleştirilmeye çalışılmıştır. İngiltere, diğer sömürge imparatorluklarına göre bölgede daha kalıcı olmuştur. Daha XV. yüzyılın sonlarında Portekizliler, ardından da Hollanda, doğu ticaretini ele geçirmek ve bunu korumak için Hint okyanusunda gemilerini dolaştırmaya başlamışlardır. Bu rekabete sonradan İngiltere ve Fransa da dâhil olmuşlardır. (Bulut, 2003, s. 72; Nolan, 1858, s.3). Nitekim İngiltere de XVIII. yüzyılın sonlarında; tüm tarih boyunca dünya uluslarının dikkatini çekmiş olan Hindistan'ı Doğu Hindistan şirketi aracılığı ile sömürgeleştirmeye çalışmıştır (Bulut, 2003, s. 71- 72). Bu rekabette İngilizler üstün gelerek bölgedeki Fransız varlığını büyük ölçüde ortadan kaldırmışlardır. XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise ülkenin siyasi ve idari yönetiminde söz sahibi olmuşlardır (Özcan, 1998, s. 78).

İngilizlerin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Amerika ve Asya'da yoğunlaştırdıkları sömürge faaliyetlerinin öncelikli amacı ticari ve ekonomik olmuştur. Nitekim 1600 yılında Doğu Hindistan Şirketinin kurulmasını takiben yüzyılın ilk ve ikinci yarısında İngiltere'nin Asya'daki varlığı öncelikle ticari olmuştur. Zaman içinde stratejik, ideolojik ve dini (misyonerlik) faktörler de etkili olmaya başlamıştır. Dönemin merkantilist anlayışının bir yansıması olarak sömürge toprakları, İngiltere pazarının ihtiyacı olan ham maddelerin kaynağı olmasının yanı sıra İngiliz ürünlerinin de pazarı olarak değerlendirilmiştir. Devletin koyduğu kanunlara göre İngiltere ve sömürgeler arasındaki bütün taşımacılık, İngiliz gemileri ile yapılmış ve her türlü iş İngilizler tarafından yürütülmüştür. XVIII. yüzyıldan itibaren ise İngiltere'nin bölgeye yönelik faaliyetleri daha karmaşık bir hal almıştır. Hindistan'daki imparatorluğun güçlenmesi ile birlikte İngiltere'nin önceliği ticaretin dışında ayrıca Hindistan ve çevresindeki jeopolitik alanlarla diplomatik ve stratejik bağlantılar kurulması ve sürdürülmesine doğru kaymıştır (Guide to India Office, 1998, s.4; Özcan, 2000, s.300; Nolan, 1858, s.48-62).

Doğu Hindistan Şirketi yalnızca birkaç yıl içerisinde ticari bir güçten politik bir güce dönüşmüştür. XIX. yüzyılın başlarında Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla İngiltere, kıtanın büyük bir kısmında hâkim politik ve ekonomik güç haline gelmiştir (Siegel, 2002, s. 1). Şirketin, diğer çağdaş ticari örgütlenmelere göre XVII. yüzyıldaki önemi, daha çok İngiltere'nin deniz aşırı ülkelerdeki ticari yapısında yer alan değişikliklerin arkasında yer almasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde İngiliz ticari düzenlemeleri ile ilgili gelişmelerde bir dönüm noktası haline gelen şirket, İngiliz ticari yapısı ve çeşitliliğini belirleyecek olan gelecekte ticari yapıdaki değişiklikleri etkileyecek önemli bir güç haline gelmiştir. Şirket, bu değişikliklerde hem gerçek hem de sembolik açıdan büyük önem taşımıştır (Chaudhuri, s. 3; Scott, 1910, s.138).

XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki dönemde İngiliz İmparatorluğunun Hindistan'daki genişlemesi hız kazanmıştır. İmparatorluk, bunu en azından dönemin başlarında planlı olarak yapmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere İngilizler bölgeye ilk olarak yerleşme amaçlı değil ticaret yapma amaçlı gelmişlerdir. Nitekim Hintliler tarafından bir tehdit olarak da görülmemişlerdir (Blackwell, 2008, s.34).

İngiltere'ye karşı Hindistan'da rekabeti amaçlayan Avrupalı sömürge güçlerinden ilki Fransa olmuştur. Napolyon, İngiliz bölgesi olan Hindistan'ı en savunmasız bölge olarak düşünmüş ve ciddi olarak burayı düşürmeyi planlamıştır (Tealakh, 1991, s. 132; Karadeniz, 2011, s.249). Nitekim İngiltere açısından son derece kârlı olan Hindistan ticareti özellikle Fransa ile yaşanan gerginlikler yüzünden zaman zaman kesintiye uğramıştır. İngiltere ve Fransa

arasında XVIII. yüzyıl boyunca birkaç kez savaş yaşanmış olup bunların en önemlisi 1756-1763 yılları arasında yaşanan Yedi Yıl savaşları olmuştur. Bu savaşlarda İngiltere, Fransa'ya karşı kesin bir üstünlük sağlamış, Fransa, Hindistan'dan tamamen çıkarılmıştır. Fransa'nın iki önemli toprağı olan Kanada ve Hindistan ele geçirilmiştir. Fransızların elinde bulunan Frontenac, Duguesne, Louisbourg, Quebec ve Montreal alınmıştır. Böylece İngilizlerin doğuda ve batıda öñü açılmıştır (Armaoğlu, 2004, s.26; Özcan, 2000, s.300).

İngiltere'nin ada pozisyonu ve güçlü konumu işgallere karşı güvenliğini sağlamıştır. Aynı durum Avrupa askeri güçlerinin yalnızca deniz yoluyla ulaşabildiğı kolonilerin büyük çoğunluğu için de geçerli olmuştur. Nitekim bu bakımdan İngiltere açısından Hindistan büyük önem taşımakta olup Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişi İngiltere'nin Hindistan'daki varlığını tehlikeye sokmuştur (Popowski, 1893, s. 79). Rusya'nın Hindistan stratejisini devralmasıyla Fransız tehdidi azalmıştır. Rusya, Avrupa'daki olaylar üzerine politik bir baskı uygulanması vasıtasıyla ve İngiltere'nin Doğu sorunu ile ilgili tutumunu etkileyerek bir strateji yürütmüştür. Uzun süreli devam eden bu politik ve stratejik plana Rusya'nın Türkistan'da yeni pazar kazanma girişimleri eşlik etmiştir (Tealakh, 1991, s. 132; Karadeniz, 2011, s. 249).

İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşları sonrasında tamamen ele geçirdiğı Hindistan'ın, ekonomik açıdan büyük önemi bulunmaktaydı. Bu sebeple İngiltere, "İmparatorluk Yolu" adı verilen Hindistan ile Britanya adaları arasındaki deniz yolunun güvenliğine büyük önem vermiştir. Bu yolun Mısır'dan geçmesi Mısır'ın, ya İngiltere'nin elinde olması veya başka güçlü bir devletin elinde olmamasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple 1798 yılında Napolyon'un Mısır seferi İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiştir (Armaoğlu, 2004, s. 26). Napolyon'un Mısır'a yönelik ilgisinin artmasında özellikle Yedi Yıl Savaşları sonucunda Amerika ve Uzak Doğu'daki birçok sömürgesini İngiltere'ye kaptırması etkili olmuştur. Bu kayıpları telafi edecek yeni sömürgeler bulmanın önem taşıdığı bu dönemde Napolyon'un Mısır seferinin başarılı olması durumunda Fransa'ya önemli ticari potansiyeli olan bir bölgeye sahip olma fırsatının yanında İngiltere'yle mücadelesinde büyük bir avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Fransa'nın en büyük rakibi olarak İngiltere'yi gören Napolyon, Hindistan'a giden yolların en kısası olan Mısır'ın alınması gerektiğini düşünmüştür. Mısır'ın ele geçirilmesi Fransa'ya Akdeniz hâkimiyetini ve burası üzerinden İngiltere'nin Hindistan'daki varlığını tehdit etme hatta ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Kuşatma, İngiltere ve Rusya'nın desteğı ile Osmanlı Devleti tarafından etkisiz hale getirilmiştir. (Karal, 1938, s.57; Gümüş, 2013, s.253, Çolak, 2008, 146- 156).

Napolyon'un Mısır seferi, Akdeniz'de Rus çıkarlarını tehdit etmesi sebebi ile Osmanlı-Rus ittifakını sağlamıştır. İki devlet arasında 23 Aralık 1798'de 14 maddeden oluşan 8 yıllık bir ittifak antlaşması imzalanarak Rusya ve Osmanlı Devletleri, birbirlerinin toprak bütünlüğünü koruyacaklarını vaat etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın ardından 5 Ocak 1799'da İngiltere ile de 8 yıl süre ile geçerli bir ittifak anlaşması imzalamış, böylece Osmanlı- Rus ittifakına İngiltere de dâhil olmuştur (Bağçeci, s. 71).

Yukarıda da belirtildiğı üzere Napolyon'un Mısır seferi İngiltere ve Rusya'nın menfaatlerinde rahatsızlık uyandırmış olduğundan iki gücün ayrı ayrı Osmanlı devleti ile işbirliği yapmasını sağlamıştır. Ancak bu durumun İngiliz sömürgeleri açısından büyük önem taşıyan Hindistan'ı tehdit etmesi İngiltere'nin bu konuda ayrıca endişelenmesine sebep olmuştur. Nitekim İngiltere, Fransızların öncelikle Mısır, Suriye ve İran, sonrasında ise Kafkasya, İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'ı tehdit etmesi ve bu bağlamda Rusya ile ittifak yapmasından büyük rahatsızlık duymuştur. Diğer yandan Hindistan'a yönelik Afgan saldırılarının da artması İngiltere'yi İran ile ittifaka teşvik etmiştir. Neticede İngiliz Hükümeti Tahran'a elçi olarak John Malcolm'u göndermiş, 1801 yılında Kaçar Hanedanı ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere, Afgan saldırılarına karşı İran'a yardım sağlamayı kabul

ederken İran da görüşme ve ticari faaliyetler için dahi olsa herhangi bir Fransız'ı topraklarına sokmamayı kabul etmiştir. İngiltere ise benzer bir yükümlülük altına girmemiştir. Böylece İngiltere, Rusya ve Afganistan arasında tampon bir devlet olarak İran'ı yerleştirerek Afganistan'ı güvence altına alırken diğer yandan Rusya'nın İran üzerinden sıcak denizlere inmesini engellemeyi amaçlamıştır (Yazıcı, 2001, s. 106- 107).

Fransa'nın Napolyon ile bu rekabette yerini alması ve İngiltere'yi Hindistan güzergâhında yenme girişimi, 1798 yılındaki Mısır Seferi'nden sonra başarısız olmuştur. Fransa'nın Mısır'daki başarısızlığı İngiltere'yi bir süreliğine sakinleştirmiştir (Popowski, 1893, s. 79- 81). Napolyon, Fransız kuvvetleri ile Hindistan'ı işgal etme planlarının başarısızlığa uğramasının ardından İngiliz Hindistanı'na karşı bir Fransız-Rus seferi düzenlemeyi planlamıştır. Bu amaçla I. Paul (1796-1801) ile dostane ilişkiler geliştirmiş, 6,800 Rus esirini serbest bırakmıştır. (Lansdell, 1885, 244). 1800 yılında Hindistan'a karşı bir sefer düzenlemeyi planlayan Çar I. Paul ve bu sefere katılması için General Bonaparte'yi davet etmiştir. 1801 yılında İmparator Paul, Hindistan'ın Fransa ve Rusya tarafından istilası konusunda bir proje üzerinde Napolyon ile anlaşma sağlamıştır (Colquhoun, 1901,s.6- 9). Buna göre Rusya ve Fransa'nın her birinin 35,000 kişi temin etmesi ve onları Hazar denizinden Astarabad'a geçirmesi planlanmıştır. Otuz beş bin Rus kuvveti bir o kadar da Fransız kuvvetinin Astarabad'da toplanarak Herat ve Kandahar yoluyla Hindistan üzerine yürümesi planlanmıştır. Bu şekilde birleşen ordular; İran, Afganistan ve Pencap boyunca ilerleyerek Hindistan'da İngiltere'nin varlığına saldırıda bulunmak üzere harekete geçmişlerdir. Ancak Çar'ın ölümü ile bu girişim başarılı olmamıştır. (Russia's March Towards..., 1894, s.52).

Çar I. Paul'un Hindistan'a yönelik planları sonucunda 1804- 1806 yıllarında Rusya ile yapılan savaşın neticesinde İngiltere ile İran arasında anlaşma sağlanmıştır. Bu anlaşmaya rağmen Bakü'nün de yer aldığı bazı İran vilayetlerinin Rusya'ya bırakılması İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Sonrasında I. Napolyon'un Çar I. Alexander ve İran Şah'ı ile Hindistan'a yönelik ortak bir sefere ilişkin görüşmeleri, İngiltere açısından ciddi endişelere yol açmıştır. Bunun üzerine Hindistan Genel Valisi Lord Minto'un kendi temsilcisi Tümgeneral Malcolm'u İran'a gönderdiği sırada İngiliz Bakan, temsilci olarak Sir Harford Jones'i göndermiştir. İngiliz subaylarının İran ordusunda yer almaları sağlanmıştır. Bölgeye önce ulaşmış olan General Malcolm altın dağıtmış, bu durum İranlıları oldukça etkilemesine rağmen, Napolyon'un müdahalesi sayesinde Ruslar tarafından en son ele geçirilen İran vilayetlerini elinde bulunduran General Gardanne'nin etkisini yok etme konusunda başarısız olmuştur. General Malcolm'un görüşmelerinin sonuçlarını bekleyen Sir Harford Jones, kısa bir süre sonra Bushie'ye varmıştır. Jones, İngiliz kralının elçisi olarak Şah'a, İngiltere'nin İran'ı Rusya'ya karşı koruma ve desteklemesini önermiştir. Bu döneme kadar Fransa'nın İran'a yardım edemeyeceği görüşü Tahran'da yerleşmiş olduğundan Jones'in bu önerisi memnuniyetle kabul edilmiştir. 12 Mart 1809'a kadar görüşmeler hızlı bir şekilde yürütülmüş ve bir ön anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma, İran'ın herhangi bir yabancı ordunun Hindistan'ı geçmesine karşı çıkması ve Hindistan'ı savunmasını, buna karşılık olarak da İngiltere'nin İran'ı herhangi bir Avrupa gücüne karşı desteklemesini içermiştir (Popowski, 1893, s.79- 81; Urquhart, s.8; Karadeniz, 2006, s. 55).

Mısır seferinin ardından 1809 yılında yapılan İngiliz-İran ön anlaşmasından kısa bir süre sonra Rusya ile İran arasında bir savaş patlak vermiş olup İngiliz subaylar, İran askeri birliklerinin birçok başarısına öncülük etmişler ancak nihayetinde savaş İran'ın lehine sonuçlanmamıştır. 1812'de İngiltere, Rusya ile uzlaşarak subaylarını geri çağırarak, 12 Ekim 1813'te İngiltere'nin arabuluculuğu ile Rusya ve İran arasında Seiwa nehri üzerinde Rus kampında Gülistan antlaşması imzalanmıştır. İran; Grusya, İmereti, Megrelya, Abhazya ve Karabağ, Şirvan, Derbend hanlıklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu ülkeler arasında yeni sınır Aras ile belirlenmiştir. Son olarak da İran, Hazar denizinde savaş gemisi bulundurma

hakkından vazgeçmiştir. Bu durum, İran- İngiltere arasındaki saldırı ve savunma konusundaki işbirliği anlaşmasından sonraki on iki yıl içerisinde ikinci kez İngiltere'nin İran'ı Rusya'ya karşı koruma konusundaki yardımının nafile olduğu anlaşılmasına sebep olmuştur. Ancak Şah, hiçbir zaman Gülistan Anlaşmasını nihai olarak görmemiş, birçok vilayetini kaybetme fikrini kabul etmemiştir. Gülistan Anlaşmasının sonuçlanmasından kısa bir süre sonra 25 Kasım 1814'te Tahran'da Henry Ellis tarafından bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İran, herhangi bir Avrupa ordusunun kendi bölgesi vasıtasıyla Hindistan'ı işgal için ilerlemesini engellemek, Hive, Buhara ve Hokand'ın idarecilerinin de benzer şekilde bir işgal ordusunun kendi bölgelerinden Hindistan'a ilerlemesini önlemesi için teşvik etme sözü vermiştir. Bundan sonra Rusya ve İran arasındaki sınırın İngiltere, İran ve Rusya'nın onayladığı şekilde belirlenmesi kabul edilmiştir. İngiltere ve İran'ın karşılıklı olarak birbirine yardım etmesi, İngiltere'nin ordu desteği sağlamak yerine yıllık 83,000 sterling devlet desteği sağlaması kararlaştırılmıştır. Afganistan ve İngiltere arasında bir savaş olması durumunda Şah, İran ordusunu İngiltere'nin emrine verecektir. Diğer yandan İran- Afgan savaşı durumunda ise İngiltere, müdahil olmama yalnızca her iki taraftan da ricada bulunması durumunda arabuluculuk etme sözü vermiştir (Popowski, 1893, s. 81- 82).

Avrupa'da sanayi devriminin başlamasıyla birlikte İngiliz sömürgeciliği, serbest ticaret emperyalizmi denilen ikinci bir döneme başlamıştır. İngiltere, bu aşamada hâkim olduğu toprakları daha çok ürettiği sanayi mamullerine bir pazar olarak kullanmaya başlamıştır. Yerli sanayinin gelişmesi önlenerek İngiliz mamullerinin tüketilmesi teşvik edilmiştir. Ancak İngiltere, bu uygulamasını daha çok doğu topraklarında gerçekleştirebilmiş, Amerika ve Kanada'da bir direnişle karşılaşmış ve 1815'e kadar kısa sürede batıdaki bu kolonilerini kaybetmiştir. İngiliz imparatorluğu bu tarihten sonra yönünü doğuya çevirmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2000, s. 300).

Hindistan'daki Babür İmparatorluğu varlığını 1857 yılına kadar ismen sürdürmüş, Avrupa güç dengesinde yaşanan değişiklikler de imparatorluğun yok olmasına engel olamamıştır. Hindistan'da ticaret ve etki alanını genişletmeye yönelik yaşanan mücadelede denge 1763'ten sonra kesin bir şekilde İngilizlerin lehine değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Hindistan'ın iç mücadeleleri ülkeyi dış müdahalelere karşı savunmasız bir hale sokmuş olup bu müdahale dönem dönem kendi istekleri ile gerçekleşmiştir. Öyle ki 1818 yılına kadar yalnızca uzak kuzeybatı sınır bölgelerinin kabileleri ve Pencap'taki Sihler, İngiliz idaresinden bağımsız kalmışlardır (McNeill, 1989, 616). Nitekim Babür yönetimi, 1857 yılında Delhi'deki ayaklanmaya öncülük eden Babürlülerin son idarecisi Bahadır Şah'ın İngilizler tarafından cezalandırılması ile son bulmuştur. (Konukçu, 1991, s. 403).

Hindistan, XIX. yüzyılda İngiltere'nin politik, ticari ve endüstriyel güçlerinin en önemli kurumlarından birisi olmuştur. İngiltere, Hindistan'daki kurumlarını modern esaslara göre düzenlemeye çalışmıştır. İngiltere'nin Hindistan çevresinde bir ya da daha fazla bağımsız imparatorlukla olan ticari ilişkileri zaman içerisinde oldukça ilerlemiştir. Öyle ki İngilizler, bu koloniyi kaybetmelerinin felakete yol açacağını düşünmeye başlamışlardır. Bu nedenle Rusya'nın Türkistan'daki istikrarlı ilerleyişi İngiltere için büyük bir önem taşımıştır (Hellwald, 1974, s. 253- 255).

Rusya'ya karşı savunma konusunda Afganistan'ın iç gücü, Hindistan'ın güvenliğini etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Indus düzlüklerinin yeterli düzeyde savunmasını sağlayabilmek için bu konu önem taşımaktadır. Afgan tepelerinin yakınlığı göz önünde bulundurularak, bu tepelerin ötesini görme imkânı bulunmadığından geçitlerin kapatılarak tepelerde savunma kaleleri ve konumu elde etmek, böylece bu taraftan olabilecek girişleri engellemenin mümkün olacağı düşünülmüştür. Afganistan'ın dağlık ve yüksek bir ülke olması, aşılabilir olmasını sağlamış, Güney Afrika'daki deneyimden sonra bunun savunma için oldukça

önemli bir avantaj olduğu görülmüştür. Bölge hakkında iyi bir bilgiye sahip olunarak İngiliz memurların idaresinde düzensiz birliklerin dahi bölgeyi saldırılara karşı koruyabileceği, İngiliz-Hindistan ordusu gibi düzenli ve eğitilmiş bir ordunun ise gerekli olduğunda düşmanla mücadele edebilecek savunma gücü konusunda bir şüphe bulunmadığı belirtilmiştir (Colquhoun, 1901, s. 216- 217). Nitekim Rusların kuzeyde Kafkaslar, İran ve Türkistan'ı tehdit ederek Hindistan'a ulaşmaya çalıştığı bir dönemde ortaya çıkan Milli Afgan Devleti, Hindistan yarımadasının anahtarı konumuna gelmiştir. Bu durum gerek Rusya'nın gerekse Hindistan'da hüküm süren Babürlüler ve onlarla ticari ilişkiler vasıtasıyla bu ülkeyi kontrol etmek isteyen İngilizlerin dikkatini Kandahar merkezli Afganistan Devletine yöneltmiştir. Hindistan'a yönelik tehditler İngiltere'nin kuzeye doğru yönelmesini zorunlu kılmış; Maratha, Gurkha, Burmaseliler ve Sihlerle mücadele ederek onları hâkimiyet altına alan İngilizler, kısa sürede Afganistan sınırına ulaşmışlardır. Bu süreçten sonra İngiltere, Hindistan'daki varlığını güvence altına almak amacıyla XIX. yüzyılın başlarına kadar burada tamamen hâkim olabilecekleri bir sistem oluşturmaya yönelmişlerdir. (Yazıcı, 2001, s. 103- 104).

XIX. yüzyıl boyunca Hindistan'ın kuzeybatı ve kuzey sınırının korunması, sınır ötesi ticaret ve sınır ötesindeki politik durum İngiltere'nin dış politikasında hâkim unsur haline gelmiştir. Uzun bir süre önce Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'a yönelik Rus tehdidi ile karşılaşmıştı. Şirket, kendisine karşı düşmanca tutum sergileyen etrafındaki devletlere karşı kendini korumak için bir ordu yetiştirmek zorunda kalmıştır. 1804 yılında Şirket, kendi inceleme ofisinin politik birimini oluşturmuş, 1807 yılında ise Yönetim Kurulu, Şirketin bu alandaki faaliyetlerini incelemek için gizli ve politik bir birim oluşturmuştur. Bu birim öncelikle İngiliz Hindistan Hükümetinin komşu ülkelerle ve Hindistan Prenslükleri ile olan ilişkileri ile yakından ilgilenmiştir (Guide to India..., 1998, s.4).

Bölge hakkında çalışmaları bulunan Hellwald, Hindistan'daki İngiliz idaresinin daima tehlike altında olduğunu, buradaki yönetimin askeri gücün yanı sıra İngiliz İmparatorluğunun prestijinin devamlılığına da bağlı olduğunu, bu durumun yerli halkın gözünde önem taşıdığını belirtmiştir. Hindistan'ın bir koloni olmadığını, hiçbir İngiliz'in daimi olarak burada yerleşmeyeceğini belirten yazar, İngilizlerin Hindistan'da ordu veya sivil hizmette zenginlik veya saygınlık kazanabileceklerini, gelecekte ticari bağlantılar kurabileceklerini, daha sonra bu kazançlarla kendi ülkelerine döneceklerini belirtmiştir. Hellwald, Hindistan'daki İngilizlerin yalnızca idareci olduklarını, bu ülkenin vatandaşı olmadıklarını belirtmiştir (Hellwald, 1974, s. 249- 250). Bu noktada Rusya'nın Türkistan'daki işgal ve iskân politikası ile İngiltere'nin Hindistan'ı sömürgeleştirmesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Rusya, işgal ettiği topraklara kendi halkını yerleştirerek buradaki hâkimiyetini etnik açıdan da güçlendirirken İngilizlerin Hindistan'daki varlıkları idari anlamda olmuştur. Nitekim bölgede idareci konumunda olan İngilizlerin, Hindistan'ın yerli halkı üzerinde otorite kurması ve hâkimiyetini sağlamlaştırması zorunlu olmuştur. İngiltere, bu noktada Hindistan'da çıkan ayaklanmaları bastırmak ve bölgede askeri ve siyasi güvenliğini sağlamak adına askeri ve diplomatik stratejiler geliştirmiştir.

XIX. yüzyılda yeni sömürgecilik anlayışı, genel olarak sanayileşmiş ülkeler üzerinde hak iddia edilen toprakları ele geçirme şeklinde uygulanmıştır. İngiltere, bu dönemde Osmanlı Devleti, Çin gibi ülkelere baskı uygulayarak siyasi ve ekonomik anlaşmalar yapmış, bu topraklarda ticaret tekeli elde etmiştir (Özcan, 2000, s. 300). 2 Ağustos 1858'de İngiliz Parlamentosu'nda çıkarılan Hindistan idare kanunu ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yetkileri ortadan kaldırılarak ülke yönetimi doğrudan Londra'ya bağlanmış ve bu işle sorumlu bir bakanlık kurulmuştur (Özcan, 1998, s.78). Böylelikle Hindistan, önce Doğu Hindistan Şirketi'nin hâkimiyetine girmiş, sonrasında İngiliz hükümeti şirketi lağvederek 1858 yılında ülkeye doğrudan hâkim olmuştur (Özcan, 2000, s.300). 1858 yılında Sepoy ayaklanmasının

ardından Şirket, Hindistan'ın büyük bir çoğunluğunu kendi idaresi altında birleştirmiştir. (Siegel, 2002, s.1).

1868 yılına kadar Hollandalı ve Portekizlilere ait olan askeri yerleşim kurma hakkı İngilizlere tanınmamıştır. Ancak 1868 yılında II. James döneminde kurulan Fransız Şirketi ile yaşanan rekabet sonucunda Doğu Hindistan Şirketi asker yetiştirme, barış yapma ve Hindistan'da Hristiyan olmayan herhangi bir halkla savaş yapma hakkına sahip olmuştur (Terentyef, 1876, s. 1-4).

Sonuç

XVII. yüzyılın başlarında Doğu Hindistan Şirketi aracılığı ile bölgede idareci konumunda olan İngilizler XIX. yüzyıla gelindiğinde hâkim güç konumuna ulaşmışlardır. Hindistan, İngiliz sömürgelerinde öncelikli bir yer edinmiş ve bu dönemde diğer devletlerle olan münasebetlerini bu doğrultuda şekillendirmiştir. 1880 yılına kadar Hindistandenizasyonu yatırımlarının yaklaşık %13'ü İngiliz ihracatı ile sağlanmış olup bu durum Hindistan'ı İngiliz ürünleri için en önemli pazar haline getirmiştir. XIX. yüzyılın büyük bir kısmında Hindistan, askeri bir noktadan bakıldığında bir insan kaynağı olarak görülmüştür. Hindistan ordusu Hindistan'ın kendi vergi gelirleri ile finanse edilmesine rağmen çoğunlukla Hindistan savunmasıyla doğrudan ilgisi olmayan metropol güçlerle savaşmak için birlikler göndermiştir. Emperyal bir güç olarak İngiltere'nin statüsü açısından Hindistan'daki hâkimiyeti büyük önem taşımıştır. Bu noktada Rusya'nın Türkistan'da kesintisiz bir şekilde güneye doğru ilerleyişi İngiltere'yi oldukça tedirgin etmiştir (Siegel, 2002, s.1-2). Bu durum XIX. yüzyılın iki güçlü devleti olan Rusya ve İngiltere arasında yaklaşık bir yüzyıl sürecek olan diplomatik rekabetin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu rekabette İngiltere, Hindistan'daki sömürgelerini korumak adına Rusların Türkistan'da gerçekleştirdiği işgaller sırasında kısmen pasif bir tutum takınmıştır.

Kaynakça

- AHMAD, S. Maqbul, "Hindistan", DİA, C.18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 73-75.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1995*, Alkım Yayınevi, 2004.
- BAĞÇECİ, Yahya, "Osmanlı Belgelerine Göre Napolyon Bonapart'ın İmparator Ünvanının Osmanlı Devleti Tarafından Tanınması Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7/ S.29, s. 70- 83.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Avşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737- 1949)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1950.
- BLACKWELL, Fritz, "The British Impact on India, 1700-1900", *Education About Asia*, C. 13/S. 2, 2008, s.34-37.
- BULUT, Yücel, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, S.6, 2003, s. 71-106.
- CHAUDHURİ, K.N., *The English East India Company, The Study of an Early Joint- Stock Company 1600- 1640*, The Emergence of International Business 1200- 1800, Routledge/ Thoemmes Press, London and New York 1999.
- COLQUHOUN, Archibald R., *Russia Against India The Struggle for Asia*, London, Harper, 1901.
- ÇOLAK, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798- 1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, 2008, s. 141- 183.
- DAWIES, K.G., "Joint- Stock Investment in the Latter Seventeenth Century", *The Economic History Review*, Second Series, C. IV/ S. 3, 1952, s. 283- 301.
- Guide to India Office Records relating to Central Asia*, The British Library Asia Pacific Africa Collection, 1998.

- GÜMÜŞ, Şenay Özdemir, “Napolyon’un Mısır’ı İşgali Sırasında Osmanlı Topraklarındaki Fransızlar”, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 2013, s. 249- 278.
- HELLWALD, Friedrich Von, *The Russians in Central Asia; a critical examination down to the present time of the geography and history of Central Asia*, Çev. Theodore Wirgman, London 1974.
- KARADENİZ, Yılmaz, “İngiltere’nin İran Afganistan Politikası (1848- 1870)”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, S.11, Diyarbakır, 2008, s.119- 135.
- , Yılmaz, “İran ve Türkistan’da İngiliz Rus Mücadelesi (1856- 1869)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, 2009, s.53- 68.
- , Yılmaz, “İran’ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere’nin Rusya’ya Karşı Diplomatik Manevraları” , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4/ S. 18, 2011, s. 248- 263.
- KARAL, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul 1938.
- KONUĞU, Enver, “Hindistan’daki Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılışları”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya, 2008, s. 131- 152.
- , Enver, “Hindistan’daki Türkler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, S.1., 2001, s. 23- 31.
- LANSDELL, Henry, *Russian Central Asia: Including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv*, London: Sampson Low, 1885.
- Letters received by the East India Company from its Servants in the East*, Vol.I., Ed. William Foster, London 1896.
- MCNEİLL, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabı, 1989.
- NOLAN, Edward Henry, *The Illustrated History of the British Empire in India and the East from the Earliest Times to the Suppression of the Sepoy Mutiny in 1859*, C.II, London 1858.
- ÖZCAN, Azmi, “Hindistan”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 18, 1998, s. 75- 81.
- , Azmi, “İngiliz Sömürgeçiliği”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, 2000, s. 299-302.
- POPOWSKI, Josef, *The Rival Powers in Central Asia or Struggle between England and Russia in the East*, Çev. Arthur Baring Brabant, India Office, 1893.
- Russia's March Towards India*, By an Indian Officer, c.I, London: Sampson Low, Makston & Company, 1894.
- SIEGEL, Jennifer, *Endgame Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia*, I.B. Tauris Publishers, London&New York 2002.
- TEALAKH, Gali Oda, “*Russian Advance in Central Asia and British Response 1834-1884*”, The University of Durham Department of History, Doctorate Thesis, 1991.
- TERENTYEF, M. A., *Russia and England in Central Asia*, Translator, F.C. Daukes, Vol: 2, Calcutta, Foreign Department Press, 1876.
- URQUHART D.- PALMERSTON, Henry J. T., *Diplomatic Transactions In Central Asia, From 1834 to 1839*, Printed by T. Brettell, London.
- YAZICI, Orhan, “Rusların Sıcak Denizlere İnme Çabaları I: Afganistan’ın Uluslararası Politik Alanda Yerini Alışı”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*,2001, S.I, ss. 95- 112.